

Skolevæsenet på Samsø

Ved **Bent Rasmussen**

(Fortsættelse)

I min første artikel om ovennævnte emne omtalte jeg skolevæsenet på Samsø til omkr. 1788, det for landet så betydningsfulde år, da kongen bød stavnsbåndet skulle løses (20. juni 1788). Det betød en hel ny tid for landet, i særdeleshed for landbefolkningen.

Til minde herom rejstes også ved Vesterport i København, på grænsen mellem by og land, det store og smukke sandstensmonument Frihedsstøtten. Kronprins Frederik (den senere kong Frederik VI) nedlagde grundstenen. Den 31. juli 1792 kunne kronprinsessen afsløre den skønne obelisk. Omkring denne står fire statuer, symboliserende: Troskaben, agerdyrkningen, tapperheden og borgerdyden.

Det var jo i rationalismens tid, hvor man havde en rent ud fantastisk tro på oplysningen. Det gjaldt, når stavnsbåndet var løst, i første række at få indrettet et godt skolevæsen; thi fik man bedre skoler og dermed større oplysning, ville den frie bonde „vorde flittig og god, hæderlig borger, lykkelig“, som der står på Frihedsstøtten.

Allerede 1789 nedsattes den store skolekommission, der udarbejdede forslag til de love for almueskolevæsenets ordning, som fik deres endelige form i loven af 29. juli 1814. Disse love blev de grundlæggende for det danske skolevæsen indtil lovene af 1937, altså i over et hundrede år. Det er klart, at man for at føre loven ud i livet, måtte der oprettes læresteder (seminarier og planteskoler) for de kommende lærere.

Staten begyndte meget småt med Blaagaard Statsseminarium 1791. Der regnedes oprindelig med 2—300 elever og mange lærere; men der begyndtes med 14 elever og 2 lærere. Uddannelsen var treårig.

Snart kom engelskkrigen (1801—07); og denne efterfulgtes af statsbankerot (fallit) 1813—14, så statens midler var små til opfyldelse af det store skoleprogram. Der udgik dog stadig seminarister fra Blaagaard.

Ude på landet så man med nogen skepsis på de i København uddannede lærere. Mange sagde om dem: Hovedstadslivet forfører dem til vantrø og hovmod, de var forfinede og vigtige — passede ikke på landet eller i provinsbyerne. En gammel Samsøskipper på den tid udtrykte betænelighederne således: „Der er så mange fristelser i København, ok ja!“

Deres kundskaber og pædagogiske uddannelse stod dog naturligvis langt over de læreres, som man ved den tid havde i de allerede oprettede skoler på landet.

For at skaffe lærere til landsbyskolerne oprettedes det ene privatseminarium efter det andet, på initiativ af præster, de såkaldte præstegårdsseminarier.

Også på Samsø oprettedes et sådant af amtsprovst Carl Gustav Flemmer i Besser. Denne højtbegavede mand var født 1774 i Odense som søn af en parykmager. Han tog sin teologiske embedseksamen ved Københavns Universitet med 1. karakter, da han var 20 år. I 1796 blev han 22 år gl. kaldet til præst for Vester- og Øster-Egede af greve Christian Conrad Sophus Danneskiold-Samsøe. For at kunne blive sognepræst i en så ung alder måtte der skaffes ham aldersdispensation; i Kristian V's danske lov hedder det: „Ingen maa stædis til noget Præstekald, som ikke er sine fulde fem og tive Aar“.

1798 kaldede greven, der som kirkepatron havde kaldsretten, ham til sognepræst for Ulsøe og Braabye menigheder i samme stift. Greven, der ligesom Rewentlov'erne var stærkt interesseret i landboreformerne og oplysningsarbejdet, havde hurtigt opdaget, at han havde en god forbundsfælle i pastor Flemmer.

Det var — måske foruden venskab — grunden til, at grev

D.-S. kaldte Flemmer til sognepræst for Besser og Onsbjerg menigheder i 1807. Meningen var den, at Flemmer på Samsø skulle højne og forbedre skolevæsenet på øen.

Samme år bliver F. herredsprovst på Samsø. Efter at provst Flemmer havde foretaget visitats hos øens præster, ja, måske samtidig med, spekulerer han på, hvad der kan gøres for skolevæsenet.

Grev D.-S. fik udvirket, at kongen efter cancelliets indstilling bifaldt, at der oprettedes en særlig skoledirektion for „Samsø og den liden Øe Thunø“. Denne skulle bestå af provst Flemmer, der udnævntes til amtsprovst for Samsø, greve Chr. C. S. Danne-skiold-Samsøe og så længe krigen varede med kst. amtmand, kammerherre von Schmidten.

Denne skoledirektion skulle „ej alene“ have overopsyn med almueskolerne og med disses lærere, men amtsprovsten også med fattigvæsenet, med gejstligheden, kirker og præsteboliger.

At der her som overalt i landet var grund til at søge at få uddannede lærere, ser man af en beskrivelse af forholdene, da provst Flemmer kom til Samsø. Da den først er givet nogle år senere, da han havde forladt Samsø, er den nok for mørkt tegnet — men alligevel.

Han giver følgende skildring:

Ørby skole, en uvidende husmand, Søren Villadsen.

Brundby skole, en matros Søren Jensen, som vel havde fægtet hæderligt i slaget ved Tripolis under admiral Bille; men ikke desto mindre, som han var, kunne være os mindre nyttig, som han havde været denne.

Tranebjerg skole, en fordringsfuld krøbling, Morten Munch, en af de bedste.

Kolby skole, et selvlært ungt menneske, Peder Mikkelsen, den bedste af dem alle, eller den temmelig gode blandt de slette; men han skulle være lærer for 140 børn.

Pillemark skole, en skikkelig, men højst uvidende bondekarl, Søren Hansen Frier.

Thorup skole, ingen, uden man dertil vil henregne tvende koner, bekendte under navn af Lange Karen og Tyve Sidsel, som holder pogeskole.

Besser skole, en krøbling, Niels Jensen, der havde været skriver hos birkedommeren.

Onsbjerg skole, en guldsmedesvend, Peder Riis, som tillige handlede med pottes, koste og andre småting.

Toftebjerg skole, en gammel, højst drikfældig styrmand, Søren Cramer.

Tanderup skole, et bombastisk, uvidende væsen, Morten Pedersen.

Nordby skole, en gammel 80-årig mand, Jep Kielsen, som havde været temmelig god i sin tid, men nu var aldeles ubrugelig.

Maarup skole, et menneske, Jens Larsen, som i søerullen skal have den vedtegning: vanvittig.

Tunø skole, en mand, Lavrits Christian Hvalsoe, som forstod lidet af alt, men intet af, hvad der hørte til at forestå en skole.

Når provst Flemmer ser sådan på det, kan man forstå, at denne nidkære mand straks sætter sig igang for at få uddannet lærere til afløsning af ovennævnte. Han arbejder derfor snart med planerne om at få oprettet et seminarium på øen, og adskillige både af præsterne og bønderne er interesseret, således tilbyder pastor Henckell i Tranebjerg at yde 100 rdl. årligt hertil.

Seminarieret i Besser 1812—18

skal ikke nærmere omtales her, da Martin Kristensen har omtalt dette præstegårdsseminarium i Aarhus Stifts historiske Aarbog, men kun et kort rids over elevantal og dimittender.

1814 dimitteredes 7 lærere.

1815: 3.

1816: 4.

1817: 2.

1818: 4, i alt 20, desuden havde 7 deltaget i undervisningen uden at blive der, bl. a. nogle af dem, provsten havde omtalt.

Pastor Henckell, der var konstitueret som amtsprovst efter Flemmer (1816 blev han kaldet til præst i Alsted-Fjenneslev), skriver 31. dec. 1816:

„Med Hensyn til Lærerne, deres Kundskaber, Undervisningens Duelighed, Flid og Iver i at varetage deres Embedspligtelser, kan Skolevæsenets Forfatning paa Samsø og Thunø fortjene at kaldes særdeles god; thi af samtlige Lærere i det os underlagte District, der alle ere oplærte paa det kongelige Skolelærerseminarium i Besser, som hidtil har staaet under Hr. Amtsprovst Flemmers Bestyrelse, gives ingen, som jo fortjener det Vidnesbyrd, at han med Hensyn til det, en Almueskolelærer behøver at vide for at være duelig paa sin Post, er vel dannet og saa vidt man kan fordre af en Mand, der i en ung Alder maa opofre sig til det vanskeligste og møjsommeligeste af alle Kald, med Troskab og uførtroden Iver opfylder sine tunge Pligter.“

Det synes af omstående at kunne konstateres, at seminariet i sin korte levetid har haft stor betydning for skolevæsenet og oplysningen på Samsø.

I Tranebjerg sogn

var der tre offentlige skoler eller som de da kaldtes: Almueskoler, nemlig i *Brundby*, hvor den af greve Danneskiold-Samsøe i 1725 oprettedes skole lå, der hvor nu snedker Ole S. Olsens enke bor, og det var den mest anseelige af skolerne i sognet.

Ørby skole, nærmest et gadehus, som i sin tid var flyttet dertil fra *Tanderup*, og

Pillemark skole, der lå i en smøge, omtrent midt i byen (senere *Krykkel-Vohns*).

Derimod kom der ingen offentlig skole i Tranebjerg før 1899. Børnene herfra undervistes allerede før 1800 i en lille privatskole med Morten Munch som lærer. Senere var der fra 1872 friskole i Tranebjerg, først ved Knud Jensen og derefter ved sønderjyden J. H. Jensen, som imidlertid døde i en ung alder af tuberkulose. Hans enke, Frederikke Jensen, ernærede sig siden ved en systue for dametøj — hun havde flere unge piger såvel til hjælp som til at lære at sy.

Friskolen fortsattes til op mod 1900 af frk. Kirstine Rasmussen, datter af gdr. R. J. Rasmussen, Skipper.

Senere havde lærerinde frk. Josse Lund i adskillige år sin lille skole i tilknytning til realskolen. Det var jo ikke alle børn, der gik i disse private skoler, men de henvistes til skolegang — en overgang i *Tanderup*, senere i *Brundby* og *Pillemark*.

Vi vender så foreløbig tilbage til de tre skoler.

13. oktober 1812 holdt den nyvalgte skolekommission for Tranebjerg sogn sit første møde, hvor man udarbejdede reglement for skolevæsenet i sognet og om den ungdom, der efter en befunden prøve kunne antages i denne vinter til konfirmationsundervisning med derefter påfølgende konfirmation; og blev de dertil befundne nogenlunde.

Det drejede sig om 15 piger og 13 drenge mellem 14 og 18 år.

Af disse var 9 ude at tjene, 4 behøvede ikke mere skolegang, medens resten skulle gå i skole vinteren igennem.

De fire, som slap for videre skolegang, var 14—15 år, de andre 16—18 år.

Skolekommissionen havde i januar 1813 besøgt skolerne og „med glæde befundet, at intet er at udsætte på undervisningens gang i skolerne“.

Ved forårseksamen i april 1813 overvejer skolekommissionen, hvor mange af børnene i Pillemark skole, der kunne optages i 2. klasse (ældste). Desuden noteres dette, at „skolelærers flid fortjener berømmelse“.

Skolelæreren er Søren Frier, som af provst Hammer blev beskrevet som en uvidende bondekarl. Enten husker provsten forkert, eller også har Søren Frier fået et udmærket udbytte af at komme på seminariet i Besser.

Samme skolemester kom ved en senere lejlighed ud for en reprimande. Det gik således til: Et år blev det tidlig høst; og der var endnu en halv snes dage til den af skolekommissionen berammede ferie skulle begynde, da der en dag kun kom to børn i skole af 79. Som den fornuftige mand, han var, syntes han, at så måtte de hellere få høstferie, som det den gang hed; og han meddelte det straks til skolebørnene, uden at have spurgt skolekommissionen, da han mente, det var den mest naturlige disposition. Nu skete der det, at sognepræsten netop den dag arriverede for at høre på undervisningen. Pastoren blev gram i hu og lod skolemesteren vide, at det ikke var ham, men skolekommissionen, der skulle træffe afgørelsen. Søren Frier bemærkede, at den sunde fornuft måtte da sige, at børnene burde have ferie, når høsten var begyndt.

Præsten gik hjem i vrede, men lod dog ferien „stande ved magt“.

Derimod blev S. Frier indkaldt til at møde for skolekommissionen i Tranebjerg præstegård. Skolekommissionens formand oplæste af skolelov, forordninger, regulativ og undervisningsplan alt, hvad denne sag anlangede og sluttede med en ordentlig salut: De burde kende alt dette og vide, at De har Dem derefter

at rette. Det er ganske ulovligt og umedholdeligt at give høstferie på en anden tid end af skolekommissionen bestemt, og så endda at gøre dette uden først at rette en forespørgsel om sagen til skolekommissionen.

Søren Frier undskyldte, at han havde overtrådt sin kompetence som skolelærer, men det måtte, syntes han, tjene til hans undskyldning, at der kun var mødt 2 børn og høsten var igang.

Præsten: De skulle og havde pligt til at undervise de to børn og give skolekommissionen underretning herom.

S. Frier måtte ud på gangen at stå, medens skolekommissionen udformede en skarp tilrettevisning til læreren, som han måtte modtage, da han atter kom ind i studereværelset, hvor mødet holdtes.

Skolekommissionen holdt i de første år månedlige møder, hvor man mest beskæftigede sig med mulktering for børns skoleforsømmelser.

Ved eksamen i 1813 blev det også pålagt børnene at søge kirken hver søndag fra Brundby og Pillemark, medens børnene i Ørby kunne nøjes med hver anden søndag. Særlig den ældste klasse skulle møde og sætte sig på de øverste bænke over for degnestolen og synge med på salmerne.

Ligeledes opmuntrede præsten ved eksamen børnene „med formaninger og råd“. I 1815 blev lærernes undervisningsmetoder gennemgået og approberede.

Lærerne

Ørby skole

Jens Astrup Bertelsen, født 3. februar 1797 i Onsbjerg som søn af husmand Bertel Nielsen og hustru, Christiane Andrea Bertelsen. Han var en meget velbegavet ung mand, og ved venners og naboers hjælp kom han ind på Besser seminarium, hvor han bestod lærereksamen med udmærkelse. Umiddelbart efter blev han udnævnt til lærer ved Ørby skole, hvor han imidlertid døde, kun 20 år gammel.

Jørgen Sørensen Besser, født 18. maj 1797 i Besser. Forældre:

Løjtnant ved Samsøe Landmilice Søren Jørgensen Besser af Besser og Ane Micckelsdatter. Han tog lærereksamen med 1. karakter fra Besser seminarium. I to år var han medlærer ved seminariet. I 1816 blev han i Onsbjerg kirke viet til Mette Kirstine Jørgensdatter af Pillemark. Han var først lærer i Tanderup, men blev i 1817 efter Jens Astrup Bertelsens død kaldet til lærer ved Ørby skole. Han døde allerede 1829, kun 32 år gammel. Hans enke flyttede derefter til Onsbjerg med deres tre børn.

Søren Jensen, født 1772. Forældre: Husmand Jens Jørgensen og Mette Sorensdatter i Langemark. Han blev gift med Karen Hansdatter, f. 1799, af Besser. J. blev dimitteret fra Besser seminarium med 1. karakter (mg), så også her har provst Hammer nok husket forkert. Han havde som marinesoldat kæmpet ved Tripolis under admiral Bille. I 1812 blev han ekstraskolelærer i Brundby og 1819 lærer i Maarup. I 1830 blev han kaldet til lærer i Ørby efter Jørgen Bessers død. Han døde som lærer i Ørby, 65 år gammel, og var i sine sidste år noget svagelig, hvilket gik ud over undervisningen.

Morten Nielsen, som derefter blev lærer i Ørby, var født 1808 på Sjælland og havde taget lærereksamen fra Jonstrup Seminarium. Hans eksamen var lille; men hans flid er større end hans duelighed, mener skolekommissionen. Hans forhold iøvrigt karakteriseres som upåklagelige. N. døde i 1845.

Carl Th. Lundager var 47 år gammel, da han i 1845 ansattes i Ørby. Han var jyde, uddannet på Borris Seminarium. Hans flid karakteriseres som meget god, medens dueligheden ikke står på højde hermed. Hans forhold er iøvrigt agtværdigt, og han fik snart embede i Jylland.

Morten Basballe var kun lærer i Ørby i få år. Han var født 1826 på Mols med lærereksamen fra Lyngby Seminarium ved Grenaa. Blev lærer i Ørby 1847. Basballe fik kun en kort virksomhed ved skolen, idet han allerede døde i slutningen af 1855. Hans enke bosatte sig senere i Kolby.

Cand. theol. *Wraae* fik ansættelse 1856. Han var på dette tidspunkt 33 år. Han har næppe kunnet nå at få præstekald, da han kun havde „non“ — „ej duelig“ — til sin teologiske embeds-

eksamen. Det er iøvrigt en karakter, der ikke gives mere, et så lille antal points betyder, at vedkommende er dumpet. Wraae fik flere gange kraftige påmindelser om at røgte sit hverv som lærer med større flid og energi. Han blev stærkt påvirket heraf. Et par tidligere elever fortalte mig for mange år siden, at W. rystede for eksamen. Han blev oftest dårlig og kastede op. Skolekommissionen så måske mildere på eksamenspræstationerne. I sine sidste år blev han en del „fugtig“, idet han kom meget ud i byen — og der vankede oftest rigeligt med „små sorte“ (kaffe med brændevin).

Henrik Christian Koch, født i Ørum 3. juli 1845 som søn af gårdmand Anders Christian Koch og hustru Henriette. Som dreng fik Henrik beskadiget sit ene øje under leg med en kammerat, der benyttede slangebøsse. Da Henrik havde gode evner for bogen, kom han på seminariet og tog en pæn lærereksamen, hvorefter han kom til Tunø som enelærer. Da Wraae døde i 1875, blev Koch kaldet til lærer her. Ved provstevistitationen i 1879 anfører provst N. J. Wagtmann: Skolegangen er nu i det hele ret tilfredsstillende og undervisningen bedre, så det kan heraf fremgå, at Koch har ydet sit bidrag hertil. Foruden sin gode skolevirksomhed arbejdede han også på anden måde, således havde han i en række år husflidsskole med stor tilslutning. Hvert år var der stor husflidsudstilling i Brattingsborg skov. K. døde 17. juni 1910 i en alder af 65 år. Han efterlevedes af sin hustru Agnes Maria, f. Salling, som døde i 1926.

Brundby skole

Her var Fries som lærer, omtalt i den forrige artikel.

Efter at der havde været en vaccance blev *Michael Georg Johansen* ansat i 1816. J. var født på Tunø 20. decbr. 1798 som søn af gårdejer Johannes Mikkelsen og Kirsten Sørensdatter. J. havde taget lærereksamen fra Besser Seminarium med 1. karakter (mg) i 1816 og ansattes samme år som lærer i Brundby og kirkesanger ved Tranebjerg kirke, kun 18—19 år gammel. Johansen fik en lang virketid i Brundby, og han har været en meget

dygtig lærer — ikke mindst i sine yngre år. Gang på gang læser man i skoleprotokollen, at han er en særdeles dygtig lærer. Johansen købte, da han blev noget ældre, Lindegaarden i Brundby (nu Brundby Hotel) og flyttede derned, men passede sin skole.

I ægteskabet var to døtre: Johanne Johansen, f. 25. aug. 1824. Hun forblev ugift og opholdt sig på „Lindegaarden“ til sin død 1919, så hun blev 95 år. Den anden datter Hansine, født 8. april 1830. Hun var gift med lærer Anders Christensen Bramming. Efter at hun var blevet enke, flyttede hun tilbage til Samsø og boede sammen med sin søster på „Lindegaarden“ til sin død i 1923, så hun blev 92 år. Hendes datter Mary, der var gift med H. Lindegaard, arvede gården. Hun døde 1910.

I 1867 indbød han øens lærere til en sammenkomst i Brundby skole, hvor han foreslog, at man oprettede en „Samsø Lærerforening“. Forslaget vedtoges, og alle de forsamlede indmeldte sig — kun et par af øens lærere var ikke mødt, men indmeldte sig senere.

Foreningen skulle have et par møder, deraf det ene om sommeren, og de skulle holdes skiftevis i skolerne. Den lærer, der var vært, skulle indlede med et foredrag om en af skolens discipliner, hvorefter dettes indhold toges op til drøftelse.

Efter at lovene var vedtaget, holdt lærer J. et foredrag om kristendomsundervisningen i skolen.

Da J. blev 72 år gammel, tog han sin afsked og blev udnævnt til dannebrogsmand.

J. døde 4. april 1895 i en alder af 77 år og blev begravet på Tranebjerg kirkegård.

Carl Frederik Christian Mortensen, der blev andenlærer ved Brundby skole, da der i denne blev over 100 børn, var født 7. decbr. 1821 som søn af senere regnskabsfører på Kyholm Clemens Mortensen og hustru, Marie Helene, f. Wendt. Han blev konfirmeret i den lille kirkesal på Kyholm i 1836, og ti år senere ægteviedes seminarist Carl Frederik Christian Mortensen og pige Ane Margrethe Kirstine Lind på Kyholm. Forlovere var murermester Henzel og smedemester Schou, begge af Kyholm.

Mortensen havde fra 1846 nogle år en lille privatskole i Trane-

bjerg, men den gik ind, da M. i 1851—52 blev kaldet til det nyoprettede andenlærerembede i Brundby. Der var ingen andenlærerbolig ved skolen, men det unge ægtepar bosatte sig i det første hus i byen vestfra. Skolen havde nu 130 børn. Han havde altså et stykke vej at gå til skolen, så han havde lommemad med til fortæring i dagens løb; men i det lange løb blev det til, at han sendte et barn til købmanden for at få „lommelærken“ fyldt, ofte lovlig tit, eller han gik selv derhen, så blev frikvarterne lovlig lange.

I 1866 begyndte han udgivelsen af Samsøs første blad „Samsø Avis“. Det blev trykt i Slagelse og var på fire små sider, meget lokalstof fandtes ikke. Når Post-Lund kom kørende med „Munter“ for til Brundby, passede det i regelen til et frikvarter om eftmd., passede det ikke, tog han det. Nogle drenge fik hver en 2 øre for at bringe bladet ud til abonnenterne. I tre år gik bladet.

M.s liv fik en lige så sørgelig som brat ende, idet han en vinterdag, da han var ude at hente vand fra brønden og skulle hejse det op, gled han i det glatte føre — han havde et træben — faldt i brønden og druknede, 14. oktbr. 1876.

Da den gamle førstelærer M. G. Johansen tog sin afsked, skulle man se sig om efter en ny lærer; thi andenlærer Mortensen, der var over 50 år, tænkte næppe på at søge det. På samme tid havde man en ung hjælpelærer i Onsbjerg, som havde vakt megen opmærksomhed på øen ved sin store, smukke stemme. Ved en sommerfest på Bøgebjerg i Østerby, hvor man på hin tid holdt de store sammenkomster om sommeren, såvel politiske som upolitiske, havde den unge lærer ladet børnene fra Onsbjerg skole synge flerstemmige sange. „Aah, hvor skønt“ har en af tilhørerne senere udtalt sig. Resultatet blev, at han, Fr. Vilh. Vendt, søgte og kaldtes til førstelærer ved Brundby skole 4. oktbr. 1872.

Frederik Vilh. Vendt var født i København 4. januar 1834 som søn af lagerarbejder Christian Jensen Wendt og hustru Marie Ohlsen. W. var ansat på Rismøllen, Christianshavn. W. var streng pietist, men lykkeligt blev hjemmet, ikke mindst på grund af de tre sønner, der fødtes i ægteskabet.

De blev alle tre uddannet som stolemagersvende (snedkere) og arbejdede på Holmen, Christianshavn. De kom alle til at høre med til Vartov menighed og sad søndag efter søndag under Grundtvigs prædikestol. Til alt dette kommer, at de alle tre forlader snedkerfaget, går på seminariet og bliver lærere, hver i sin del af landet. Den yngste af de tre brødre var Fr. Vilh. Vendt. Han havde allerede som barn en dejlig sangstemme, hvorfor han sang med i drengekoret i Helligaandskirken. Der tænktes på at lade ham blive operasanger. I 17-års alderen blev han vakt til levende kristentro ved Blædels prædikener i Garnisonskirken. Senere søgte han og brødrene til Vartov.

Han var med i 1864 ved Dannevirke og Sankelmark. Dronning Caroline Amalie, som var en stadig gæst i Vartov, lagde mærke til hans smukke stemme, og dronningen lod ham kalde op på slottet, hvor hun spurgte ham, hvad han ønskede at blive. V. svarede: Lærer, Deres Majestæt. Dronningen bekostede så hans uddannelse på Blaagaards Seminarium. Her samledes en del håndværkssvende, som senere blev lærere rundt i landet. Foruden V. kan nævnes Andreas Bendtsen, Vallekilde, Niels Thomsen, Ubberup Friskole, Søren Rasmussen, Ulstrup Friskole, Røsnæs, Hans Rasmussen, Bregninge skole, en flok, der alle hver i sin kreds fik stor betydning.

I 1867 tog han lærereksamen og oprettede en friskole i Slagelse. Der var 50—60 børn, men da han havde en lærer og lærerinde til hjælp, blev der kun et kummerligt udkomme til ham selv. Præsten ved St. Mikkels Kirke i Slagelse, magister Viborg, giver V. en meget lang og god anbefaling, som han slutter: „Jeg kan endnu tilføje, at han er lige så grundig, som samvittighedsfuld, og at han er en kristelig mand. Jeg tør anbefale ham til enhver skole.“

I 1869 blev han hjælpelærer ved Onsbjerg skole, indtil han 3 år senere blev kaldet til førstelærer ved Brundby skole og kirkesanger ved Tranebjerg kirke, hvori han kom til at virke til 1. juli 1904, da han tog sin afsked.

Hans hustru Karen Kirstine Cathrine Hansen var fra Nexø på

Bornholm. Forældrene hørte til valgmenigheden, så V. og hans hustru stemte godt sammen også på det kristelige område.

De fag, som nok særlig interesserede ham i hans skolegerning, var utvivlsomt: kristendomsundervisning (bibelhistorie og de bibelske sange) og sangundervisningen. Sammen med købmand Lars Rasmussen, Ballen, kapellan Husum og farver Reinholdt Lund, Tranebjerg, holdt han også kristelige forsamlinger i skolerne til opbyggelse og vederkvælgelse for mange.

Da der ikke kom børn i ægteskabet, adopterede de en lille pige Albina Mathea, som blev deres gode datter, senere gift med kontorchef Carl Blegvad Frøde, hos hvem han henlevede sine sidste fire leveår efter hustruens død i 1910. 11. decbr. 1914 begravedes han ved sin hustrus side på Tranebjerg kirkegård.

Maria Jørgensen blev i 1879 kaldet til lærerinde ved Brundby skole — efter Mortensens så pludselige død.

Frk. Maria Jørgensen fødtes 31. oktbr. 1857 i Aarhus som datter af slagtermester Christian Erhardt Jørgensen og hustru Anne Dorthe, f. Pedersen. Allerede i sin barndom og første ungdom blev hun stærkt kristeligt vakt, draget af den grundtvigske forkyndelse. Da hun havde gode evner, og hendes lyst stod til bogen, kom hun ind på frk. Zahles Seminarium, hvorfra hun tog en fin lærerindeeksamen.

Frk. Jørgensen blev så kaldet til andenlærer ved Brundby skole en tid efter lærer Mortens så pludselige død. Det mærkedes snart, at det var en meget dygtig og energisk lærerinde, der var kommet til skolen. Hun vandt derfor hurtigt såvel børnenes som forældrenes hengivenhed, og et godt samarbejde mellem hende og lærer Vendt til gavn for skolen forsattes livet ud. Frk. J. havde store digteriske evner; og hun fik da også, på opfordring, udgivet en smuk digtsamling. Hun havde mange interesser, først og fremmest historiske, hvilket også gav sig udslag i hendes arbejde for at værne og samle gamle ting, hvoraf adskillige nu er på Samsø Museum. Hun lærte hurtigt sin naboerske, frk. Elise Hegervald, at kende, og de levede gennem mere end en menneskealder sammen i et ubrydeligt venskab som to kære søstre — forskellige som Martha og Marie i Bethania. Derfor må frk. H.s

navn nævnes sammen med frk. Jørgensens. Frk. J. døde 3. febr. 1945, altså nær de 88 år; men frk. Hegewold (datter af maler H., Brundby, f. 10.10.1859) døde først 92 år gammel, den 4.7. 1952.

Førstelærer *Bertel Madsen*, der i 1904 blev kaldet til embedet efter lærer Vendt, var samsing, født i Langemark 26. oktbr. 1890 som søn af gårdejer Ole S. Madsen og hustru i Langemark. Hans hustru, Johanne, f. Holm, datter af sognefoged, gdr. R. J. Holm, Torup, var også samsing, ja, fra samme skoledistrikt. Hun var født 1891, så de har gået i skole sammen.

M. tog lærereksamen fra Silkeborg Seminarium med 1. karakter. Først var han ude som huslærer i Vestjylland, senere lærer ved realskolen i Silkeborg, hvorpå han kom til Brønderslev, hvor den kendte skolemand Marcus Hansen virkede. Senere virkede han ved Rørdal cementfabriks skole ved Aalborg, da budskabet nåede ham, at embedet som førstelærer ved Brundby skole var ledigt. Her i Brundby kom han til at virke i nær 27 år, men allerede 61 år gammel døde han i sit embede.

Det blev således på Samsø, at han lagde langt den største del af sin lærergerning. Han kom med nyt initiativ, og et frisk pust kom ind over skolekredsen. Han fik stor betydning først og fremmest for skolen, men for øen i det hele (se nærmere Hist. Samf. 1944 i art.: Den åndelige vækkelse på Samsø).

Pillemark skole

Søren Hansen Frier var født i Pillemark 19. april 1788 som søn af husmand Hans Christensen Frier og hustru Maren Jensdotter. Han er allerede omtalt lidt i den almindelige oversigt.

Frier var „en bondekarl“, som Flemmer skriver, da han begyndte som underviser i Pillemark. Da semenariet i Besser blev oprettet, gik han på det nogle dage om ugen, medens han i de øvrige dage passede skolen i Pillemark. Han har således haft nok at bestille, men han nåede dog „med megen flid“ at tage lærereksamen med hovedkarakter: godt. Han var lærer i Pillemark til sin død af tuberkulose 13. juni 1845. Han var ugift.

Lauritz Buch Riber var født 1819, tog en fin lærereksamen fra

Skaarup Statsseminarium. Efter at have haft plads som huslærer på Engelsholm ved Vejle blev han kaldet til lærer ved Pillemark skole i 1844, hvor der netop var bygget en ny skole. Den nye skolemester viste sig snart at være en ualmindelig dygtig lærer, ser man af de årlige beretninger fra skolekommissionen. Han virkede her til sin død i 1878.

Hans efterfølger blev *Jens Peter Petersen*, der blev kaldet 1. august 1878.

P. fødtes 1. april 1852 i Haarup, Todbjerg sogn. Forældrene var gårdejer Peter Jensen og hustru, hvis fædrengård det var. P. tog lærereksamen fra Jellinge Seminarium med 1. karakter (mg), var først huslærer hos pastor Gjerløff i Ulfborg. I 1876 kaldet til andenlærer ved Mammen skole ved Viborg. 1880 blev P. gift med Margrethe Jensen, datter af gdr. Jens Rasmussen, Pillemark. P. fik en god og meget betydningsfuld gerning ved Pillemark skole, vel den dygtigste lærer på Samsø i sin tid. Han var formand for den bestyrelse, der byggede Vesterholm mejeri, formand for Samsø Lærereforening, var med til at oprette Samsø Folkebogsamling. I mere end 20 vintre holdt han aftenskole for ungdommen. 1. novbr. 1916 tog han sin afsked, og ægteparret flyttede til Tranebjerg, hvor han døde i 1929. Hans hustru sad enke i 8 år. Hun døde under et besøg hos sin søn Hjalmar Eiken, der var overlæge på Skørping Sanatorium. Den anden søn, Thorvald Eiken, var overlæge på Aalborg amtssygehus.

I 1884 er skolen i Pillemark bygget.

Vi går nu over til de mere almindelige ting, der gælder for hele landet eller for Samsø.

Den indbyrdes undervisning

Landsfaderen, kong Frederik den Sjette, havde hørt om den nye metode: den indbyrdes undervisning, der gik sin korte sejrs-gang rundt i Europa, og hvorom fortaltes: „En stammende dreng havde uden frugt gået fem år i en almindelig skole. Efter 42 timers undervisning i den nye skole — med indbyrdes undervisning — talte han rent og stammede ikke mere. En uforbeder-

lig dagdriver blev så forvandlet ved at blive montør (∴ leder), at hans egen moder ikke kunne kende ham igen.“

Det var en metode, der havde alle betingelser for at falde i den soldaterglade konges smag. Først og fremmest det militære tilsnit: Signalføjten, parademarchen gennem skolestuen. Men dernæst også de besparelser, den lovede. Børnetallet kunne nu stige ret ubegrænset i skolerne, uden at der behøvedes flere lærere. Divisionsadjutant J. N. B. Abrahamsen kom i 1818 hjem fra udlandet fuld af begejstring for den nye metode, som med 1 til 1½ års undervisning ville bringe det „til fuldkommenhed i læsning, skrivning og regning, i alle tilfælde så meget som almuens børn behøver“. Den blev indført i købstæderne og *til-
ladt på landet*.

Man så i kacelliet med milde øjne på de præster og lærere, som fik metoden indført. På sin drastiske måde skriver den kendte lærer Rasmus Sørensen (Venslev): „Ikke alene enhver præst eller provst, hvis knaphul gerne ville fyldes med et bånd, men enhver gejstlig fader, der havde en søn eller svigersøn eller i alt fald sig selv at ønske i kancelliets gode erindring til forsørgelse og befordring, fik se sig om, hvo af dem, der snarest kunne få begyndt med indbyrdes undervisning i deres skoler og derpå få skrevet på deres post hos major Abrahamsen“.

Professor H. N. Clausen hæver også skarpt sin røst imod.

Hvorledes foregår da denne „i-u“: Efter morgenbøn og eventuelt et par salmevers stiller børnene sig op langs væggene, de råbes op, og der ses efter, om de er vaskede. Så formeres der læseskole. „Hjælperen“, en af de ældste og pålideligste elever, hænger læsetabellerne op på søm i væggene. „Tabelklassen“ og „bogklassen“ ordnes foran katederet. „Hjælperen“ har „bihjælper“, og disse stiller sig op bag de elever, de skal vejlede. Hver bihjælper får et blikskilt — som tegn på sin værdighed — samt en pegepind. Så kommer det højtidelige øjeblik, da læreren fløjter i sin fløjte, og eleverne marcherer rundt i skolestuen, hvor bihjælperen med sine undersætter standser foran den tabel, der skal studeres. Et nyt stød i fløjten, og så begynder stavningen ved de forskellige tabeller — en summen.

Tabellerne har forskellig sværhedsgrad, og ordene skal kunne staves nøjagtigt, inden man kan rykke op til næste tabel. Den sidste tabel har ord som: Generalkvartermesterstab, brændevinsbrænderianlæg o. s. v., ikke sandt rigtig pædagogisk.

Senere kommer tabeller med sammenlægning. Fløjten lyder. Der formeres skriveskole, så kommer regneskolen. Der sluttes med en halv times forstandsøvelse. Det var yngste klasse, hveranden dag kommer de større børn, der ikke skal have indbyrdes undervisning. Her er fagene: Religion, skrivning (∴ skrivning og diktat), læsning og regning, eventuelt gymnastik og exercits med trægeværer.

Blev ikke indført i Tranebjerg sogn

Den 1. marts 1824 holdt skolekommissionen møde og besluttede, at den for det første ikke ville indgive begæring om at få den indbyrdes undervisning indført, „da den ikke anses for at være så gavnlig og heller ikke kunne derved nogen af sognets skoler derved blive overflødige“. Der var på dette tidspunkt 98 børn i Brundby, 42 i Ørby og 78 i Pillemark skoler.

Nu skulle man vente, at man fra myndighedernes side havde slået sig til ro hermed; men således gik det ikke.

1. decbr. 1833 holdt skolekommissionen møde. Herom fortæller protokollen:

„Direktionen har begæret skolekommissionens yderligere betænkning om hindringerne for den indbyrdes undervisnings indførelse i Tranebjerg pastorats skoler.

I denne anledning tillader vi os ærbødigst at meddele følgende: Hindringerne for den indbyrdes undervisnings indførelse i pastoratets skoler ere dels, at ingen af skolelærerne har ytret lyst til, men de to ældste endog megen frygt for at modtage den, ja, den ene har erklæret hellere at ville nedlægge sit embede, dels at ingen af beboerne i pastoratets skoler har vist lyst til eller ytret ønske om at få den indført, men alle er veltilfredse med undervisningen, som den er. Disse hindringer kunne efter vor formening ikke hæves, uden at den indbyrdes undervisning

påtvinges lærerne og beboerne imod deres villie og ønske, hvortil skolekommissionen efter den bestående lovgivning ikke mener sig bemyndiget og mener heller ikke at kunne forsvare.

Selv har vi ingen uvillie mod den indbyrdes undervisning, haver slet ingen personlig interesse af om denne eller hin undervisningsmåde bruges, kun at det gode fremmes på den bedste måde.

Men det forekommer os meget betænkeligt at indføre en metode, som almuen ikke ynder, og alt, hvad vi hidindtil har erfaret om dens virkninger, har ikke kunnet overbevise os om, at den her skulle være nødvendig, eller at den — under lige omstændigheder — kunne udrette mere end den gamle.

Der er færre børn i den underste klasse, så de må med lige flid og held kunne undervise dem i samme metode i første klasse, især da det her i sognet almindeligt og det af skolekommissionen påses, at de børn, som undervises, kunne kende bogstaver — nogle kunne endog stave, undertiden læse noget i bog —, hvorved altså den første besværlighed ved børneundervisning er overvundet. De ny indskrevne børn, som kunne følges ad, lader læreren læse tilsammen i en ophængt bog under eet af de ældre børns vejledning, som daglig skifter. Dette er en gammel skolepraxis, hvorved lærernes arbejde lettes, og de små børns undervisning fremmes.

Dersom Hans Majestæt kongen atter nådigst befaler, at den indbyrdes undervisning må indføres alle andre steder, har vi som alle andre intet andet at gøre end at sørge for, så meget vore evner formå, at den må blive så nyttig og virksom som muligt, men da Hans Majestæts visdom hidindtil ikke har befaleet, at den må indføres overalt i Danmark, men fundet for godt at tillade, at man indfører, så har vi stadig stået i den formening, at det var Hans Majestæts allernådigste vilje, at embedsmænd og undersætter i denne sag skulle at udtale efter bedste og redeligste overbevisning, og det er som skolekommissionen i Tranebjerg sogn er jeg bevidst, for sit vedkommende, at have gjort.

Hansteen, Wogelius, M. Holm, P. C. S.“

Endnu et par år kommer der forespørgsel om den indbyrdes undervisning, men omkring 1840—50 var den afgået ved døden, som den misforståelse, den var.

Skoleforbund

Tranebjerg og Besser-Onsbjerg skolekommissioner havde 1814 oprettet en — som den kaldes: interimistisk — skole i *Tanderup*. Den skulle opretholdes til skoleplanerne for de nævnte sogne var approberede. De skolepligtige børn fra Tanderup, Selsingårde og — Tranebjerg henvistes hertil.

Der har, så vidt jeg kan finde, været to lærere:

Jørgen Sørensen Besser 1815—17 (se Ørby).

Jens Sørensen 1817—1837, da skolen blev nedlagt. S. var født 1. marts 1798 som søn af gårdmand Søren Jensen Kræmmer og hustru Dorthe Villadsdatter i Onsbjerg.

Han fik lærereksamen fra Besser Seminarium med g som hovedkarakter. I 1820 blev han gift med den 17-årige Mette Andersdatter af Tanderup.

Hs. højærværdighed biskoppen har udbedt sig forslag til Tanderup skoles nedlæggelse.

Der svares: Da der nu er indtruffen vacance i denne skole, formenes det at være en belejlig tid, at denne midlertidige skole nedlægges. For Tranebjerg sogns skolevæsen er der intet til hinder herfor. Efter skoleplanerne skulle børnene i Selsingårde (8) henvises til Pillemark skole, hvor de godt kan være.

Tranebjerg by henvises til Brundby skole; men dette vil indtil videre ingen indflydelse have på denne; thi Tranebjerg by vil vedblive at holde privat skole, så længe den nuværende lærer lever og kan undervise (M. Munch). Derefter bliver spørgsmålet om, hvor man så skal vise dem hen.

Tanderup skole er i en sådan tilstand, at det er betænkeligt såvel for børnenes som lærerens sundhed. Det er betydelige bidrag, Tranebjerg og Besser-Onsbjerg sogne må yde til skolens opretholdelse.

Beboerne i Tranebjerg med 60 tdr. hartkorn har holdt privat

skole, da beboerne ikke tør lade deres børn gå de $\frac{3}{8}$ mil over et bakket, leret, ofte sølet og vildsomt terræn.

Skolen nedlægges, og bygningen købt af Tranebjerg kommune og opførtes som skole i Ørby, hvor den kun fik en kort levetid på en halv snes år.

Reprimande

Præsten fandt ved skolekommissionens møde 3.1. 1841, hvortil lærer S. Frier, Pillemark, var indvarslet, anledning til at erindre denne samt S. Jensen, Ørby, at når de uden antagelig grund udeblev fra kirketjenesten, udsætter de sig for at blive mulkerede ifl. forodn. 29. juli 1814 § 3 a.

Skal lærerne blive mindst 6 år i et embede?

Fra ministeriet kom en skr. dateret 21. febr. 1849, hvori det ønskede at høre skolekommissionens og forstanderskabets (sognerådet) stilling til følgende: For at forebygge den hyppige embedsforflyttelse af lærere, kunne ministeriet tænke sig, at læreren ved sin kaldelse til nyt embede forpligtede sig til at blive i dette embede f. eks. i mindst 6 år. Skolekommissionen lod spørgsmålet gå videre til forstanderskabet, der svarede, at „man nærede tvivl om billigheden og gavnligheden af den af ministeriet foreslåede foranstaltning“, så denne klausul blev aldrig gennemført.

Lærernes økonomiske kår

var yderst tarvelige og fattige i hele det 19. århundrede; og man nåede aldrig op til det økonomiske stade, der var bebudet i skoleloven af 1814 og dertil svarende forordninger. Jeg tager her lærerlønningerne for Tranebjerg sogn som opgivet i 1866. Den var nu noget forbedret:

BRUNDBY HOVEDSKOLE

	Rdl.	Sk.	Ialt
1. Pengeløn — intet.			
2. Kornløn beregnet efter de sidste 10 års kapitelstakst for Sjællands stift:			
Rug: 4 td. a 5 rdl. 51 sk.	22	12	
Byg: 26 td. 2 skp. a 4 rdl. 74 sk.	125	80	
	<hr/>		147 92
3. Småredsel:			
15 td. 6 skp. byg a 4 rdl. 74 sk.	75	13	
528 pund brød a 3 sk. pr. pund	16	48	
22 snese æg a 16 sk.	3	64	
11 stk. gæs a 1rdl.	11	00	
Mælk til 48 pd. ost a 16 sk.	8	00	
	<hr/>		114 29
4. Bolig			40 00
5. Brændsel:			
6 favne ÷ 2 til skolen = 4 a 12 rdl. ...			48 00
6. Levering:			
128 lispund hør a 16 sk. pr. lispund	21	32	
196 lispund halm a 8 sk. pr. lispund	16	32	
	<hr/>		37 64
7. Jordlod:			
Hartkorn 5 skp., areal 5 td. samt udlagt eng eller græsning, 1 td. 4 skp., der i udbytte giver	24	00	
På resten 3 td. 4 skp. land:			
årlig udsæd 6 skp. rug, udbytte 6 td.	33	18	
1 td. 2 skp. byg, udbytte 10 tdr.	47	68	
1 td. 4 skp. havre, udbytte 15 tdr.	50	75	
	<hr/>		155 65
÷ Driftsudgifter	24	00	
	<hr/>		131 65
8. Skolepenge, middeltal for 10 år			33 20
9. Offer og accidenser (middel i 10 år) ...			77 23
10. Kirkesangerløn			10 00
11. Godtgørelse f. kirkebyens skolelærer, intet			
12. Andre indtægter: $\frac{1}{3}$ af 16 rdl. af herskabet			5 32
	<hr/>		
Summa ...			594 38

BRUNDBY BISKOLE

1. Pengeløn		100 00
2. Kornvarer:		
Rug 2 tdr. a 5 rdl. 51 sk.	11 06	
Byg 2 tdr. a 4 rdl. 74 sk.	9 52	
	<hr/>	20 58
4. Bolig		16 00
5. Brændsel:		
3½ favne bøgebrænde ÷ 1¾ til skolen		
er 1¾ favne a 12 rdl.		21 00
8. Skolepenge, middel af 10 år		34 72
	<hr/>	
Summa ...		197 34

Pillemark og Ørby skolelærere fik det samme som Brundby hovedskole. Selv om der er småændringer, er slutresultatet det samme, f. eks. til Ørby 76 halve gæs, $10\frac{2}{3}$ snese æg, medens Pillemark skal have 38 gæs.

For at det nuværende slægtled skal kunne forstå ovenstående, må jeg nok tilføje enkelte forklaringer.

1 rdl. = 1 rigsdaler = 1 daler ÷ 2 kr.

1 sk. = 1 skilling = 2 øre. Der skal 96 sk. til 1 rdl.

Småredsel, ordet redsel kommer af rede eller udrede. Det var ydelser i naturalier, som folk skulle udrede til kongen, herskabet eller skolen, og bestod i almindelighed og til skolelærertiløn i brød, æg, gæs og mælk.

Småredsel har afløst ordet nannest, som betyder døgn-kost, så det er altså udtryk for det samme.

Lispund er 16 pund eller 8 kg.

Læreren drev ofte selv sin jordlod; men når han skulle passe både skole og bedrift, sendte han ofte nogle af de store skole drenge ud for at flytte eller andet nødvendigt, og det var drenge ikke kede af — det fortæller mange af de ældste om nu.

Skolelodden var i regelen på 5—6 tdr. land, så skolemesteren havde det travlt fra tidlig morgen til sen aften, men i den henseende var han nok ligestillet med landbefolkningen.

Een ting ærgrede lærerne meget, og det var, at de skulle løbe

med „provstetasken“. Fra sognedegnenes tid måtte lærerne gå med embedsskrivelser m. v. fra provsten til præsterne. Det var de gamle skolemestre naturligvis bitre over, al denne renden nedsatte dem i befolkningens øjne. Da postvæsenet var indført, blev denne uværdige lænke endelig brudt.

Der var kommet nye kuld af lærere ud, og deres uddannelse var langt over de gamles. Der blev optaget nye fag op som geografi, men lad os se, hvilket materiale de havde at arbejde med.

Hvad fandtes der f. eks. i Brundby i 1845, hvor der sad en lærer med 105 børn? Der fandtes følgende: 20 ekspl. af Nye Testamente til bibellæsning, 20 ekspl. af Birchs store læsebog, 11 ekspl. af kortfattet undervisning i agerbrug. Så står der til slut: „De øvrige apparater tilstrækkelige“. Hvad var dette for apparater? Jo, der var sandbordene med jerngrifler og „strygere“ (til at stryge sandet ud til en jævn flade, når der var skrevet i sandet). Endvidere var der een skriftlæsningsbog. Det var udmærket at lære børnene at læse håndskrift. Nu bruges det næppe. Pastor Hansteen noterer, at man bør søge at få nogle breve hertil, så børnene kan lære let at læse håndskrift.

Så er der endelig bøger til undervisning i agerbruget. Lærerne havde jo fået undervisning heri på seminariet, så de var i stand til at give børnene lidt mere kendskab hertil, end de mulig kunne få hjemme.

Dette fag gled ud, og andre kom ind.

Gymnastik havde været med blandt fagene lige fra Sjette-Frederiks dage. Det var i lang tid gymnastik, den såkaldte gamle danske militærgymnastik og geværexercits. Gymnastiklokaler bliver der først nu ved midten af det 20. århundrede, men samtidig har gymnastikken ændret fuldstændig karakter fra den gamle danske, over den Lingske og den nye danske til dens nuværende stade, der vel kan betegnes som den Bukhske.

Skolebyggeriet

Ørby skole

Allerede i 1857 begyndte skolekommission og sogneråd at tale om, at der skulle opføres en ny skole i Ørby i stedet for den gamle, forfaldne, der lå midt i byen på „gadejord“, og i 1858 var fremskaffet forskellige overslag over bekostningen. Skolekommissionen sender disse til sognerådet (forstanderskabet) d. 6. febr. 59, og allerede d. 8. febr. svarer dette: Med hensyn til valget mellem de forskellige overslag til den nye skole i Ørby skal jeg ærbødigst meddele, at den sag vil komme til forhandling i berammet forstanderrådsmøde fredag d. 21. d. m.

Svaret lød: „Ifl. de begærte oplysninger og forskellige overslag over opførelsen af en ny skole i Ørby vedtoges det at udtale sig for det af snedker Christensen gjorte overslag“.

29. juli 1859: „I dette møde forelagde sognepræsten skrivelse fra skoledirektionen af 6. d. m., hvori meddeles Cultuurministeriets approbation, hvorved den af snedker Christensen forfattede tegning og overslag til en ny skoles opførelse i Ørby approberes; og det pålægges forstanderskabet derefter at lade opføre bemeldte skolebygning på den af skoledirektionen udsete byggeplads“.

I denne anledning vedtoges det at henvende sig til grevskabets inspektør (Kruse) med forespørgsel om, hvorvidt der fra grevskabets side er meddelt tilladelse til at afstå den af skoledirektionen udsete byggeplads beliggende på Lars Jensens fæstegård ved siden af den fra samme fæstegård tidligere fratagne fægte- og gymnastikplads.

Endvidere vedtoges det at henvende sig til forskellige bestyrelser af offentlige kasser om at tilstille eller bevilge et lån til bemeldte bygningers opførelse af 1600 rdl.

24. novbr. fås tilsagn om lån fra Aarhus stiftsmidler på 1600 rigsdaler.

I samme møde oplystes, at udgifter ved opførelse af Ørby skole efter det approberede overslag andrager 2081 rdl. 12 sk.

Foruden er der tilbud fra Spare- og lånekassen for Holbæk købstad og omegn om restlån til $4\frac{1}{2}$ pct. p. a.

Det udskilte stykke jord fraskilles og sættes i hartkorn og gammelskat, og det sædvanlige gebyr herfor 14 rdl. 4 mark indbetales før bevilling indsendes.

3. april 1860 giver husmand Hans Chr. Hansen af Ørby overbud til 800 rdl. mod auktionens 650 rdl. for den gamle skole (brændte for en del år siden, tilhørte da H. P. Henriksen).

Ved licitationen kom et bud på 1859 rdl. for opførelsen af Ørby skole.

Skolebygningen i Ørby, der siden foråret (1860) har været under opførelse, ventes at kunne tages i brug 1. septbr. 1860. Ørby skole har altså nu snart stået i 100 år.

Brundby skole

Ministeriet såvel som skoledirektionen havde flere gange pålagt sogneråd og skolekommission at lade opføre en lærerbolig med udhus i Brundby.

Forstanderskabet holdt møde d. 26. april 1861 og vedtog følgende udtalelse:

Forstanderskabet er efter en omhyggelig overvejelse kommet til den overbevisning, at det i mange henseender vil være mere hensigtsmæssigt i stedet for, som det af ministeriet er forstanderskabet pålagt, at opføre en skolelærerbolig med udhus i Brundby, da at opføre en hel ny skolebygning med de fornødne tvende skolestuer, lærerbolig, værelse til hjælpelæreren samt udhus, alt efter bestemmelser i loven af 8. marts 1856.

Den forskel i udgifterne for kommunen, som en sådan fuldstændig skolebygningens opførelse vil medføre, vil efter nøjagtige beregninger beløbe sig til en merudgift af i det højeste 525 rdl., hvilket fremgår af nedenstående beregning.

Beregning af bekostning af byggegrunden er her udeladt, da det antages, at den i begge tilfælde vil udgøre det samme beløb: enten en købesum af ca. 300 rdl. — eller en årlig rente, som svarer til renten af samme sum.

Ved den d. 19. ds. afholdte licitation opnåedes et bud af	2599 rdl.	
for den hele skolebygning, efter medfølgende udskrift af auktionsprotokollen.		
1 henh. hertil vil en særskilt lærerbolig med udhus koste	1513 rdl.	
Ved auktion samme dag blev for den gamle skole budt	365 -	
Forestående reparationer	200 -	2078 -
Må udgifterne vel således udgøre		521 rdl.

Forstanderskabet må til ovenstående beregning tillade sig at tilføje, at den anførte merudgift 521 rdl. ventes betydelig nedsat, da der haves grundet håb om, at den gamle skole ved en ny auktion vil kunne udbringes til mere end ca. 500 rdl. ved overbud fra en lysthavende, som derom har ytret sig. Ligeledes tillader forstanderskabet sig at gøre opmærksom på, at den påtænkte nye skolebygning indbefattet et værelse til hjælpelæreren, hvorved i tiden, når den nuværende gifte hjælpelærer afgang, vil bespares den husleje, som nu ydes denne. — Idet forstanderskabet således ærbødigt tillader sig at indstille til gunstigst approbation en hel fuldstændig skolebygnings opførelse efter medfølgende tegning, overslag og licitationsforretning, samt at gøre opmærksom på en skr. modtaget i dag fra nogle sognebeboere, der gør modstand mod den af os tagne beslutning. Vi må anse deres grunde aldeles uholdbare og tilbageviser med klare grunde og tal.

Planen blev approberet.

Til at føre tilsyn med opførelsen af den nye skole — bygmeister var Jørg. Olsen, Langemark, og Jens Søren Larsen, Torup — valgtes formanden, S. J. Sønder, købmand L. Rasmussen og tømrer Rasmus Hansen. Til skolens opførelse ydede kbmd. Søren Jensen, Brundby, kommunen et lån på 2000 kr. til 4½ pct. p. a. — og der skulle afdrages 100 kr. hver juni termin.

Skolen stod færdig til at tages i brug 1. november 1861. Den er langt senere taget i brug til alderdomshjem.

For at afrunde dette afsnit kan jeg lige nævne, at Tranebjerg ikke havde kommuneskole før 1899. Skolen blev bygget uden for byen ved vejen til Brundby. Der lå da kun et enkelt hus mellem smedien og skolen, men snart kom der flere. Byen havde dog ikke undværet skole, idet der lige siden 1798 havde været forskellige arter af privatskoler, dog aldrig mere end een „på tiden“. De børn, der ikke besøgte disse skoler, henvistes en overgang til Tanderup og senere til Brundby og Pillemark. I 1897—1898 vedtog sognerådet at opføre

Tranebjergs første kommuneskole

Bygmester var murermester Tønnes Jensen, Tranebjerg. Efter indvielsen 5. jan. 1899 blev den taget i brug — og den første skoledag indskreves 65 børn, og i løbet af to—tre år var børnetallet over 100, så man var nødt til at bygge et klasseværelse mere, og 1. novbr. 1902 tiltrådte andenlæreren.

Førstelærer Anders Sørensen Paarup var født i landsbyen Paarup ved Odense i 1862, hvor forældrene havde en gård.

Efter at have taget lærereksamen ved Gedved Seminarium kom han til Samsø som vakancelærer ved Haardmark skole. Han spiste sin middagsmad hos gårdejer Rasmus Larsens (Bødker), og her fandt han sin tilkommende hustru, Margrethe.

Allerede mens han var i Haardmark blev han kendt som den dygtige lærer, han var, så han blev kaldet til andenlærer ved Ørby skole, hvor han virkede til 1899, da han blev enelærer og et par år efter førstelærer ved Tranebjerg skole, hvor han virkede i 25 år som den dygtige og anerkendte lærer, han var.

Paarup var en mand med mange interesser. Allerede i 1895, da han var i Ørby, startede han sammen med redaktør Andreas Sørensen, Kalundborg, „Samsø Folkeblad“, som han redigerede til 1908, da dette overgik til Det radikale Venstre. Derefter var han en del år red. af Samsø Folketidende. Han var en flittig pressemand.

Sølvbryllupsreferat kom i før tiden

Der skulle holdes en stor sølvbryllupsfest for den kendte gård-ejer M. S. Holm og hustru på Madebjerggaard. P. var syg og kunne ikke komme med. For at få det hele med, havde han pr. telefon skaffet sig rede på talerne og hvad de ville sige.

Det hele var sendt over til Kalundborg med den udtrykkelige besked, at det måtte ikke komme i bladet før dagen efter sølvbrylluppet. En ond skæbne ville, at det kom i samme dag som sølvbrylluppet var. Gæsterne kunne læse det, inden de gik ind til middagen og talerne. P. var altså uden skyld i uheldet, men det viser ham som den ivrige reporter. Paarup var i nogle år formand for Samsø Husmandsforening og for Samsø Fredsforening, så man forstår, at han var en alsidig interesseret mand.

P. og hans gode hustru fulgte meget med i litteraturen og i det folkelige og grundtvigske arbejde, men over alt stod skolearbejdet.

Allerede da han var 62 år gammel, måtte han tage sin afsked p. g. a. et svagt hjerte. En stor og smuk afskedsfest blev holdt for det afholdte lærerpar.

De byggede hus ved skolen, men i 1932 døde P. Hans hustru, der var født 1890, døde 1955, 85 år gammel, åndsfrisk til det sidste.

Kolby sogn

I Kolby lod greve Danneskiold-Samsø opføre en skole for sognet. Det var i 1725—28. Den skole lå omtrent på samme sted som den nuværende skole.

Førstelærer Knud Grosen, Kolby, har overladt mig følgende interessante fortegnelse:

Sogne-degne

Frederik Christian Frandsen Frijs, f. 28. okt. 1744 som søn af provst Frijs i Besser. Student 1767, huslærer 1768—75 hos den residerende kapellan Otto Luja, Østerby (Besser-Onsbjerg).

Efter sin faders død blev han en tid fuldmægtig hos tolder Høst i Besser. Senere gårdfæster i Besser, gift med enken. Så blev han sognedegn i Kolby 1794—96 og blev efter Kokandsby den sidste sognedegn i Tranebjerg (se om ham i forrige artikel om Samsø skolevæsen (Hist. Samf. 1954)).

Andreas Rasmussen, sognedegn i Kolby 1797—1819, var født på Fyn 1767. Af fynsk bondeslægt fra Middelfartegnen. Han blev 1788 tjener hos greve Danneskiold-Samsøe på Gisselfeldt, og 1795 fik han af greven en fæstegård i Permelille.

Greven kaldede ham til sognedegn i Kolby, hvor han virkede 1797—1819, „hvilket embede han beklædte i 22 år med tro-skab og ære“, siger hans gravskrift. Efter sin afsked forpagtede han gården Sanneskolen i Besser sogn, og den havde han fra 1819 til sin død 1823. Blev begravet på Kolby kirkegård. Han blev gift med Maren Knudsen fra Fyn 1795. Hun døde 20. april 1815 i Kolby. I hendes gravskrift står: Hun var i sin vandel ret-skaffen og oprigtig, i sit liv, blid og from, i sin død, salig og til-freds.

En søn Rasmus Rasmussen, f. 1796, død 1828, blev senere læ-
rer i Kolby. En datter, Barbara Sophie, f. 20.-10. 1799, d. 26.-5.
1866, var gift med forpagter på Sannholm, Michel Friser.

Andreas Rasmussen var den sidste sognedegn i Kolby.

Provst Flemmer skriver om Andreas Rasmussen: „Men da han føler sig uskikket til skolehold, så har han hidtil holdt en sub-stitut, bondekarl og krøbling, Morten Hansen, som han foruden kosten gav 40 rdl. årlig, og da han aftrådte, da lønnen var for liden, så måtte degnen og hans nylig konfirmerede søn besørge undervisningen“.

Skoleholdere ved Kolby skole

1700—1740 *Christopher Nielsen*. Han var krøbling. Gift 1. gang med Birthe Jespersdatter og 2. gang med Maja Rasmussen — ingen børn. Han døde 1. marts 1740.

1740—1748 *Jacob Søfrensen Thale*, f. 1682, død 31.-3. 1748. Han var ugift og efterlod sig 156 rdl. Provsten efterlyste hans ar-vinger, men ingen meldte sig, så pengene gik i statskassen.

1748—1753 *Jørgen Hansen Smidt*. Han har været af et hidsigt temperament; thi under et gilde i Kolby i november 1751 kom han i klammeri med „Kgl. Majestæts Vejer og Måler“ på Samsø, „Hr. Søren Dørup i Krogsgaard“, og „i ubesindighed slog han Dørup blå og blodig, så blodet løb af ham, som når man tager tappen af en tønne“. Smidt måtte derfor gøre offentlig afbigt samt betale 1 rdl. i bøde til byens fattige.

Afgik 1753, men hvor han drog hen vides ikke.

1753—1758 *Søren Rasmussen Hvalsøe*, fik af greve Dannekiold-Samsøe løfte om degnekaldet efter Clementin mod tillige at bestride skoleholderiet.

1775—1805 *Michel Jørgensen Frandsen*, f. 1742, død 18. november 1805. Han var gift med Maren Jørgensdatter, som døde i Brundby 1827.

Børn: 1. Peter Michelsen, f. 1783, død 1862. — 2. Ane Mette, f. 1785, død 1832 i Brundby.

1811—12 *Peter Michelsen*, søn af forannævnte. Han blev skolelærer og kirkesanger i Nordby 1. sept. 1812. M. var i Kolby hjælpelærer for sognedegnen Anders Rasmussen (se foran).

Provst Flemmer kalder ham: Et vellærdt ungt menneske, den bedste af dem alle, men han skulle i Kolby være lærer for 140 børn.

Han var seminarist fra Vesterborg Seminarium. I 1850 nævnes han som gårdmand i Nordby. I 1851 udgav han: „Beskrivelse af Samsø“.

Skolelærere og kirkesangere i Kolby

1819—1826. *Rasmus Rasmussen*, f. 27.-9. 1796, død 9.-5. 1828. Søn af sognedegnen Andreas Rasmussen (se foran). Tog lærer-eksamen fra Samsø Seminarium 1814. Han fik embedet, da faderen blev forpagter af Sannholm, men måtte på grund af forførmelse og huslige sorger afgå 1826. Han boede til sin død i et hus i Kolby. Gift 4.-6. 1819 med Maren Pedersdatter Ladefoged, f. 11.-1. 1792, død 23.-5. 1865, datter af gmd. Peder Ladefoged, Kolby.

Børn: a. Maren Rasmussen, f. 30.-4. 1820, død 8.-1. 1892 og 1. gang gift med Møller Hans Buhr, Høtofte mølle, og 2. gang med Hans Jørgensen Skov, snedker i Ørby.

b. Andreas Rasmussen, f. 19.-6. 1823, død omkring 1890 som husmand i Kolby, gift med Anne Kirstine Gylling, f. 30.-12. 1821, død 18.-3. 1883.

c. Peder Christian Rasmussen, f. 7.-12. 1826, død 2.-11. 1896, snedker i Ørby. Han var gift fire gange.

1826—1844. *Peter Rasmussen Sejling*, f. 19.-6. 1785 i Jylland, død 18.-3. 1844 i Kolby. Søn af husmand Rasmus Pedersen og hustru Kirsten Marie Jensdatter i Sejling ved Silkeborg. Tog lærereksamen i 1814 fra Samsø Seminarium med mg. Gift med Johanne Kirstine Truelsen, f. 1785, død i Kolby.

Børn: a. Rasmus Sejling, f. 9.-1. 1814. Guldsmed i København.

b. Bodil Kirstine Sejling, f. 4.-4. 1816, død 15.-3. 1823.

c. Truels Sejling, f. 1.-5. 1818, død 13.-6. 1847, snedker i Permelille.

d. Kirsten Marie Sejling, f. 23.-1. 1822.

e. Søren Bay Sejling, f. 8.-3. 1824, død 1.-8. 1826.

Fra 1838—44 havde Sejling fhv. skolelærer i Besser Jørgen Pedersen som hjælpelærer i Kolby. Han døde som almisselem i Onsbjerg d. 19.-5. 1859.

1844—1876. *Frederik Lütken Schade*, f. 1800 i Esrom kro som søn af kromand Jens Tanck Schade og Louise Kristine Stockmark. Hans søster var gift med pastor Heegaard, Nordby. Han var seminarist (privat) og fik så embede som skolelærer og kirkesanger i Besser 1830—1844. I 1831 — 18.-5. — viedes han på Turø til Anne Severine Buch, f. i Ringkøbing, datter af kgl. agent Buch, købmand i Ringkøbing.

Deres søn Jens Ludvig Schade blev købmand i Roskilde. Efter sin afsked flyttede han til Roskilde, hvor han boede til sin død.

1866—76 var seminarist Thastum hjælpelærer og medhjælper med kirkesang.

1876—1897. *Thomas Michelsen*, f. 24.-12. 1845 i Nordby som søn af skolelærer Thomas Mikkelsen i Nordby. Bedstefader skole-

lærer Peder Michelsen, oldefader Michel Jørgensen Frandsen (se foran). Seminarist fra Lyngby 1865, hjælpelærer hos Schade 1871—76 og blev altså hans eftermand. Gift med Marie Koch, f. 9.-6. 1854 i Kolby, datter af købmand Søren Rasmussen Koch og hustru Else Nielsdatter.

Det fortælles om ham, at han ofte sneg sig ud under præstens prædiken for at gå hjem for at læse avisen og få en pipe tobak.

M. døde 27.-6. 1897 i Kolby. Hans enke flyttede til Ørby, hvor hendes broder Niels R. Koch var købmand. Hun døde under et ophold hos sønnen Aage Hagbard Michelsen i København 21.-5. 1926.

1897—1934. *Kristen Klausen*, f. 6.-2. 1869 i Grejs ved Vejle, gift med Petra Janina (Nina), f. 26.-7. 1862, datter af lærer Hans Hansen Andersen og hustru Rasmine Laurette Otilie Bay, Besser. K. var en meget dygtig og energisk lærer, meget skattet i sin skolekreds, hvorom der foreligger mange vidnesbyrd.

Fru Nina døde 20. jan. 1929 og blev begravet på Kolby kirkegård, hvor nu også hendes mand er stedt til hvile.

Efter sin afsked blev K. boende i Kolby, hvor han havde bygget hus på et stykke jord, ca. 1 td. land, som han havde købt af kommunen — et stykke af skolelodden. Død 1946.

Skolevæsenet i Kolby sogn

Det første, jeg har kunnet finde om skoleordning i Kolby sogn, er følgende approbation:

„Hans Kongelige Majestæt til Danmark, Præsident, Deputerede og øvrige tilforordnede i det danske Cancellie gjøre vittelig, at Skoledirectionen for Samsø og Thunøe har til Cancelliets Approbation forelagt vedhæftede Plan til Skolelærerens Lønning i Koldbye Sogn.

Og da denne Plan i det hele findes hensigtssvarende bliver samme, i Overensstemmelse med § 3 i Anordningen af 29. juli 1814 for Skolevæsenet paa Landet i Danmark herved approbe-

ret som den vedhæftet findes, dog at den foreslaaede Godtgjørelse for Ugepengene saavel som disse selv bortfalder.

Det kongelige danske Canceillie, den 12. Septbr. 1829.

Stemann, Monrad, Ørsted, Tscherning, Clausen.

/Foss.

Approbation paa Skoleplan for Kolbye Sogn.“

Hvorledes de to distrikter har været delt er vanskeligt at sige — men, som man af foranstående skema vil se, er det gjort nøjagtigt med 21 gårde og 43 huse i hvert distrikt. Man kan ikke ved at opregne gårde og huse i landsbyerne finde skillelinien. Det må da formodes, at der har været tale om to lærere, skoleholder med hjælpelærer. Det synes også at kunne konstateres deraf, at den ene er tildelt to favne bøgerbrænde og den anden kun een favn. Der er indrettet en lille bolig (eet rum) til hjælpelæreren; og man må vel så antage, at han har fået et fra skolestuen afskildret rum til skolestue, eller eventuelt i et lejet hus.

Der var ikke mindre end 115 skolepligtige børn i kommunen, da skolelærer og kirkesanger Rasmus Rasmussen måtte tage sin afsked for forsømmelighed 1826. Han var da kun 30 år gammel, angrebet af tæring (tuberkulose). Skolekommissionen går derefter ind for at samle de to skoledistrikter til eet (se foran), måske en af grundene hertil var, at man i 1826 i Peter Sejling havde fået en så dygtig lærer.

Gdjr. Jens Snedker, Permelille, er i en lang årrække skolepatron for skolevæsenet i Kolby sogn og meddeler bl. a., at skolelærer Schades lærerembedes indtægt som gennemsnit af 10 år er 560 rdl. 14 skill.

Det næste, man i 1856 erfarer, er, at forannævnte Jens Snedker sammen med Ole Ladefoged, Kolby, foranstalter, at der bygges et halvtagshus til de lovbefalede 3 latriner ved Kolby skole — de kunne være nødvendige nok, da man før nøjedes med eet lochum, hvilket havde til følge, at de fleste — i alle til-

Sognets og Skolens Navn	Districtets hidtilværende Tilstand	Hvad lægges til	Districtets Tilstand efter planen	Hvad Skolelæreren hidtil har haft i Løn, omsat i Byg	Hvad Løn foreslaas	Hvad dertil haves uden Ligning	Hvor meget der bliver at ligne	Anmærkninger
Koldbye Sogn: 195 Tdr. 5 Skp. 1 Fdk. Hartkorn Kolbye Skole	Tilforn har Sognet haft 2de Skoledistricter: Til 1. District har været henlagt 21 Gaarde, 45 Huse: 91 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 1 Album Hartkorn med 54 skolepligtige Børn. Til 2. District har henført 21 Gaarde 40 Huse 86 Tdr. 7 Skp. 2 Fdk. ^{31/50} Album Hartkorn med 61 skolepligtige Børn	Begge Districter forenes til eet	42 Gaarde 88 Huse med 178 Tdr. 2 Album Hartkorn, frit og ufrat 115 skolepligtige Børn	De forhenv. 2de Skolelærere have haft i Løn: A. Degnekaldets Indtægter, som udgjøre a. Julerente, omtr. lig: 1. In natura 19 Tdr. 6 Skp. Byg 2. 71 slagtede Gæs af Værdi 6 Tdr. Byg. 3. 100 smaa Brød 2 Tdr. 6 Skp. b. Paaskeæg 35 a 40 Snese, 1 Td. 2 Fdk. c. 20 Rdl. Sedler af Sognet i Stedet for Ugepenge af Børnene ifl. Forordningen af 23. Jan. 1739 7 Tdr. 1 Skp. d. Offer og Accidenser 60 Rdl. Sedler: 21 Tdr. 4 Skp. e. 6 Rdl. Sølv af Skolepatr. 2 Td. 3 Skp. f. Af Kirke 3 Tdr. g. Mælk om Sommeren: 2 Tdr. h. 168 Lpd. Halm Er Byg: 65 Tdr. 5 Skp. 3 Fdk. B. 5 Tdr. Rug, 8 Tdr. Byg in natura, 40 Rdl. Sedler af Værdi 14 Tdr. 3 Skp. Byg, 64 Lpd. Høe og 96 Lpd. Halm. C. Ildebrændsel: 3 Fv. Brænde eller 60 Læs Torv.	1. Degnekaldets foran specificerede Indkomster anslaaede til Byg efter Middeltallet af Sjællands Stifts Kapiteltaxter for 1819 til 1826 inclusive. a. 2 Rdl. 4 Mk. 11 Skill. Sedler pr. Td. = 65 Tdr. 5 Skp. 2 ^{164/267} Fdk. Byg og 168 Lpd. Halm. 2. 64 Lpd. Høe 3. 6 Favne Bøgebrænde eller Værdien i Torv overensstemmende med Forordningen af 29. Juli 1814.	Det hele paa 20 Rdl. Sedler nær, som har været erlagte af Sognet i Stedet for Penge ugentlig af hvert Barn ifl. Forordningen af 23. Jan. 1739, og Fouragen, hvilket alt tilforn er hjembragt ved Ligning	20 Rdl. Sedler 64 Lpd. Høe 168 Lpd. Halm	Dette Forslag er overensstemmende med den af Skoledirectionen under 16. October 1829 indgivne Forestilling om Sognets tvende Skoledistricters Forening til eet District under een Lærer, hvilket Forslag det Kongelige danske Cancelli under 19. Januar d. Aar har approberet. — Ifølge forbemeldte Approbation skal Skolelæreren erlægge 1 Td. Byg aarlig af sine Indtægter til Skolelærernes Hjælpkasse.

Directionen for Skolevæsenet paa Samsøe og Thunøe, den 12. Martii 1828.

for Greve Danneskiold-Samsøe:
 KRUSE A. HENCKELL
 Inspektør. Provst.

fælde alle drenge besørgede deres nødtøft ved gærder eller buskvækst.

Pastor Krebs anbefaler, at man til kristendomsundervisningen indfører Balslevs katekismus i st. f. Balles lærebog, som hidtil havde været i brug, og det bifaldedes af skolekommissionen, så det i år er 100 år siden Balles lærebog afskaffedes. Derimod anskaffedes enkelte skriftlæsningsbøger.

Pogeskole

Skolen havde nu 104 børn, og ifl. lov af 1856 måtte en lærer ikke undervise mere end 100 børn, så skolekommissionen ser at finde en udvej til at komme ned under dette tal. Der kom forhandling om oprettelse af en pogeskole. Nu havde købmand Søren Koch, Kolby, en datter, jomfru Koch, som man mente kunne anvendes. En søster var gift med Th. Mikkelsen (se foran), og en broder var købmand Niels R. Koch, Ørby. Skolekommissionen vedtog at indgå til kirke- og undervisningsministeriet med andragende om oprettelse af en pogeskole fra 1. jan. 1858.

Man håber, at jomfru Koch vil være tilfreds med 8 rdl. om måneden for alle børnene. I lokalet hos tømrer Jørgen Christensen (nu karetm. J. S. Sørensens værksted) holdtes pogeskolen, der begyndte kort efter januar 1858. For lokalet betales 6 rdl. for tiden 1. jan.—1. maj 1868.

Fra ministeriet modtog man under 1. marts 1858 bevilling til oprettelse af pogeskole for 3 år, under forudsætning af tilfredsstillende undervisning og lokale.

Det varede imidlertid ikke ret længe, inden jomfru Koch blev til madam Smidt, idet hun (1858) giftede sig med skomager Theodor Smidt, der var kommet hertil fra Horsenseggen og havde nedsat sig i Kolby (nu enkefru Jensine Kjærs hus). Derefter anvendes hendes hjem til pogeskole, og madam Smidt får 9 rdl. månedlig og af grevskabet 2 favne bølgebrænde til pogeskolen. Der blev i pogeskolen indskrevet 19 børn, og dermed var børnetallet i hovedskolen nede på 85. — Mere end nok til een lærer, skulle man mene.

I 1862 indgik sognerådet akkord med skomager Smidt om lokale til pogeskolen for 18 rdl. for årene 1862 og 1863, medens han i 1864 skulle have 14 rdl. 1866 var sognets børnetal gået ned til 89, „som ikke er større end at alle kunne optages i hovedskolen“, hvorfor fru Caroline Smidt opsagdes til 1. maj samme år.

Fru S. og senere hendes to døtre blev ved med privat at holde skole for de mindste, så de lærte at stave og læse lidt, inden de kom i skole. Desuden holdt de syskole. Den lille skole ophørte først omkring 1900, da der oprettedes forskole i Kolby. De to frkn. S. var meget afholdte.

Skoleinventarium i 1861

„Koldbye Hovedskoles Inventarium: 7 Skoleborde, 11 Stk. Bænke, Lærerens Bord og Stol, et Bogskab, to Boghylder, en sortmalet Trætavle, en Kakkellovn, 14 Stk. Blækhuse, 3 Stk. Landkort, 14 Stk. Læsebøger af N. J. Berlins Læsebog i Naturlære, 11 Stk. af D. S. Birchs Læsebog, 12 Expl. af det N. T., 11 Expl. Tillæg til n. chr. Psalmer, 1 Expl. af la Cours Læsebog i Gymnastik, 2 Stk. Skolejournaler.

Kolby, d. 31. Dec. 1861.

Schade.

Kolby biskoles inventarium

3 Borde, 4 Bænke, en Kakkellovn, 50 Tabeller til Skriveøvelser, 8 Psalmebøger i Udtog. En Protokol.

Caroline Smidt.

Attesteres af Kolby Sogneforstanderskab.

Aftenskole

Pastor Krebs holdt i vinteren 1856—57 aftenskole, og ved skolekommissionsmødet 29. maj 1857, hvor sognepræsten anmeldte, at „Ungdommen sidste Vinter havde benyttet hans Undervisning i Aftenskolen, og at han antog, at en saadan Skole vilde blive benyttet, dersom den blev sat igang til Vinter. I denne

Anledning foreslog han at ligne 20 Rdl. paa Communen og andrage Skolefonden om Tilskud.

Forstanderskabet frygtede for at paalægge Communen denne Byrde, men lovede ved frivillige Gaver at forsøge at tilvejebringe det omtalte Beløb, hvorhos Sognepræsten lovede at indstille Sagen til Skoleraadet.“

Den 21. oktbr. oplæste pastor Krebs en skr. af 10. juni fra Holbæk amtstue, hvori meddeles, at skolerådet har tilstået 20 rdl. til en aftenskole i Kolby. Ved frivillige bidrag i sognet er ligeledes tegnet 20 rdl. 1 mark til samme øjemed. Forstanderskabet ytrede tilfredshed med håbet om en aftenskole.

Regnskab for aftenskolen 1857—58

8 pund lys a 2 mk. 4 skill.	3 rdl.
12 salmebøger á 36 skill.	4 - 3 mk.
4 lysesakse	5 -
Papir	2 -
½ favn brænde	6 - 2 -
at save og flække	2 -
Hr. skolelærer Riber, Pillemark	7 -
Hr. skolelærer Schade	7 -

Ialt ... 30 rdl.

Men skolerådet bevilgede til læreren ved Kolby skole 15 rdl. og læreren i Pillemark, som havde lang vej at gå, 20 rdl. Mon det ikke er første gang, der er ydet en slags befordringsgodtgørelse, selv om det var med „apostlenes heste“. Nu havde de to lærere fået hver 7 rdl. i forvejen, disse penge måtte de tilbagebetale, og de blev givet til de frivillige bidragydere.

Siden har der i mange vintre af lærere været holdt aftenskole.

Blandt andet

Ofte var det småting — heldigvis — man drøftede. I 1859 skulle brønden ved skolen fordybes med 2 alen (1¼ m). Antoges at ville koste med arbejde og brøndsten 5 rdl. i alt. Man

håber så, at skolen kan blive forsynet med fornødent vand. Husmand Povel Ruus, der stedse har brugt denne brønd i fællesskab med skolen, mødte og billigede den tagne beslutning, og han lovede at bære en femtedel af bekostningen (ca. 1 rdl.), imod at han i fremtiden vedbliver at have uhindret adgang til brønden og afbenyttelse af samme.

Regnskaberne balancerede hvert år med omkring 250 rdl.

Nye skoler

Den gamle, grundmurede skole i Kolby havde stået gennem 150 år og mer eller mindre tjent sit formål.

Børnetallet var igen steget, og man besluttede nu at bygge to skoler: *en i Haardmark*, til hvis skoledistrikt henlagdes: Haardmark, Permelille og Pillemark (Kolby sogn), og *en ny skole i Kolby*.

Håndværkerne har åbenbart haft travlt i de år, da det jo skulle være sognets håndværkere, der skulle have arbejdet.

I år (1956) samles kommunens skolevæsen igen i den nyopførte smukke og lyse skole, der er bygget på skolelodden tæt ved den skole, der *rejstes i 1878*, og som altså er ca. 80 år. *Skolen i Hårdmark* blev opført 1877, medens forskolen dernede er bygget 1911.

Lærere ved Haardmark skole

1. *Hans Peter Hansen 1877—1885*, født på Fyn 1846, seminarist fra Skaarup Statsseminarium.

2. *Anders Gommesen 1885—1886*, født i Nordby, Samsø, 4. januar 1852, søn af gårdmand og hjælpelærer Gomme Andersen og hustru Bodil Marie, f. Molbo.

Et års tid var han skriver på birkekontoret i Tranebjerg, men i 1868 kom han ind på den kendte politiker J. A. Hansens kontor. Her var han kun kort, om vinteren på højskole hos Anton Nielsen, Vesterskerne. N. syntes godt om G. og fik ham over til sin far, gamle Nielsen, der var lærer i Reerslev. Som soldat lå

han i København, kom om søndagen stadig i Vartov og blev grebet af det grundtvigske livssyn.

G. var friskolelærer i Norup på Fyn 1877—1886. I 1879 gift med Sofie Meyer fra Reerslev. 1. jan. 1886 fik G. lærerembedet i Haardmark. Han længtes efter Sjælland, hvor han fik embede som førstelærer i Sønderup skole ved Slagelse, og her virkede han i 32 år og tog sin afsked i 1920. Han mistede sin hustru 1890, og 7 år senere giftede han sig med Elisabeth Raunsøe, datter af godsinspektør R. på Gram slot.

G. døde i 1922, kun 2 år efter sin afsked og blev begravet i Sønderup.

3. *Lars Langkjær*, født i Gaurslund ved Vejle 1859. Seminarist fra Vesterbro Seminarium 1885. Fra 1886—88 var han lærer ved Ringkloster skole.

Sin længste virketid fik han i Haardmark, hvor L. var en meget betydelig lærer og gik op i denne gerning, ved siden af måtte han i mange år være både far og mor for ægteparrets tre børn: Jens, der blev lærer i Jylland. Desuden er der døtrene: skoleinspektør Anne Nørvig, Emdrupborgskolen, og fru Elisabeth Grønborg, Fyns stifts husmandsskole. Fru Langkjær måtte i adskillige år været borte fra hjemmet p. g. a. sindsformørkelse; men de sidste 7—8 år af sit liv kunne hun være hjemme hos sin mand. Hun døde 1922 og blev begravet på Koldby kirkegård.

I 1931 døde Langkjær og blev begravet ved sin hustrus side.

Da Haardmark skole nu (1956) nedlægges, skal jeg lige nævne

4. *Hans Kristian Kristoffersen*, 1924—53. K. er følt i Kildebrønde 1887, sem. fra Blaagaard 1908, i Ørby 1908—11, Brundby 1911—23.

5. *Jens Peter Øster Jensen*, f. i Tranebjerg 1928, sem. fra Aarhus 1950, lærer i Lindkund 1950—53 og i Haardmark 1953—56.

a) *Stella Sandra Jørgensen*, f. 1914 i Frederikssund, sem. fra Gedved 1941, lærerinde ved Haardmark skole 1943—56.

Skolen fik gymnastiksal 1902, før nogen anden kommuneskole på Samsø. Salen er 9,2×8 m.

Lærerens løn 1828

50 tdr. byg (kapitelstakst 12,78) er	639,00	kr.
Pengeløn	350,00	-
Skolepenge 55 børn	55,00	-
Løntillæg på finansloven	208,00	-
Konfirmandoffer	9,35	-
	<hr/>	
	I alt	1261,35 kr.

Året efter var den p. g. a. kapitelstakstens lavere niveau i alt ca. 200 kr. mindre.

1919 var begyndelsesløn	2640	kr.
Kirkelige indtægter	135	-
	<hr/>	
	I alt	2775 kr.

Da Kolby gamle skole også nedlægges, nævner jeg også dennes sidste lærer, der samtidig søger sin afsked:

Knud Grosen, f. 4. april 1891. Fader gdr. i Egaa ved Aarhus. Sem. fra Gedved. Lærer i Bramminge 1915—23, i Allerslev 1923—33, i Onsbjerg 1933—36, i Kolby 1936—1956.

(fortsættes)

LITTERATUR:

- Den danske Folkehøjskole gennem 100 år (festskrift 1914).
 Embedsbøger.
 Kolby og Tranebjerg skolekommioners protokol.
 Bent Rasmussen: Kyholm. (Hist. Samf. Aarvog 1921—32.)
 Fr. Poulsen: Samsø.
 N. Clausen Bagge: Grundtvigske hjem (II samling).
 Aarhus Stifts årbog 1916.
 Bent Rasmussen: Kyholm. (Hist. Sam. Aarvog 1921—22).
 Dokument fra det danske Canceilli (1728).

RETTELSER

til Skolevæsenet på Samsø 1956

Side 65: Johansen døde i en alder af 97 ikke 77.

Side 69: Bertel Madsen født 1870 ikke 1890.

Side 73: Fru Paarup født 1870 ikke 1890.

til Løvenborg slotshave 1957

Side 26: 1990 lindetræer, læs: 190.

Side 32: Merman, læs Herman.

Side 31. (am). læs: samt.